

Ahter Cemâl Lokman *es-Seyyid Şıddîk Hasan Hân el-Kannevcî: Ârâ'ühü'l-İ'ti-kâdiyye ve mevkıfuhû min 'akîdeti's-Selef* (1409, Mekke, Câmîatü Ümmi'l-kurâ; Riyad 1417/1996) ismiyle birer doktora tezi hazırlamıştır. Muhammed İctibâ Nedvî de *el-Emîr Seyyid Şıddîk Hasan Hân: Hayâtüh ve âşâruh* (Dimaşk 1999) adlı Urduca bir kitap yazmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Sıddîk Hasan Han, *İbkâ'ü'l-mînen bi-İlkâ'i'l-mîhen*, Lahor 1986, s. 30, 38, 69-71, 75, 78; a.mlf., *Ebcedü'l-ülûm* (nşr. Abdülcebbâr Zekkâr), Dimaşk 1978, III, 271-280; a.mlf., *el-İbne mimmâ câ'e fi'l-gazv ve's-şehâde ve'l-hicre* (nşr. Ebû Hacer M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Beyrut 1408/1988, s. 7-8; a.mlf., *et-Tâcü'l-mükellel* (nşr. Abdülhakîm Şerefeddin), Beyrut 1404/1983, s. 541-550; a.mlf., *er-Rauzatü'n-vedîyye*, Beyrut 1988, I, 191; *Qurretü'l-a'yân ve meserretü'l-ezhân fi me'âşir-i'l-meliki'l-celî en-Nevvâb Muhammed Şıddîk Hasan Hân*, İstanbul 1298/1881, tür.yer.; Serkis, *Mu'cem*, II, 1201-1205; Abdülhamîd el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VIII, 187-195; *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 388-390; Rahmân Ali, *Tezkire-i 'Ulemâ-i Hind* (trc. M. Eyyûb Kâdirî), Karacı 1961, s. 250-251; Aziz Ahmad, *Islamic Modernism in India and Pakistan: 1857-1964*, London 1970, s. 119; Saeedulah, *The Life and Works of Muhammad Siddiq Hasan Khan: Nawab of Bhopal*, Lahore 1973, s. 21-80, 104-130, 185-190, 195-198; Abdurrahman Abdülcebbâr el-Ferîvâî, *Cühûdü ehli'l-ihadîs fi hîdmeti'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Benâres 1980 s. 21-25; Seyyid Hamîd Şettârî, *Kur'ân-ı Mecîd key Urdû Terâcim u Tefâsîr ka Tenkîdî Mü'tâlâ'a*, Haydarâbâd 1982, s. 436; Razıyye Hamîd, *Nevvâb Şıddîk Hasan Hân*, Delhi 1983, s. 73-227, 373-387; Ahmed Han, *Kur'ân-ı Kerîm key Urdû Terâcim: Kitâbiyât*, İslâmâbâd 1987, s. 107-108; E. A. van Dyck, *İktifâ'ü'l-kanû' bîmâ hüve ma'bû'û*, Kum 1409, s. 497; İrşâdü'lhak Eserî, *Pâk u Hind meyn 'Ulemâ'ey Ehl-i Hadîs ki Hîdmât-ı Hadîs*, Faysalâbâd 1990, s. 91-96; Halid Zaferullah Daudi, *XIX. Asır Hindistan Hadîs Âlimi Sıddîk Hasan Han'ın Hayatı ve İlmî Şahsiyeti* (doktora semineri, 1991), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., *Pakistan ve Hindistan'da Şâh Veliyullah ed-Dehlevî'den Günümüze Kadar Hadîs Çalışmaları*, İstanbul 1995, s. 181-195; Ebû Yahya İmâm Han Nevşehrevî, *Terâcim-i Ulemâ'ey Hadîs-i Hind*, Lahor 1992, s. 277-297, 298-311; Cemil Nakvî, *Urdû Tefâsîr: Kitâbiyât*, İslâmâbâd 1992, s. 47; Abdülhamîd Birışık, *Hind Atkıtası Düşünce ve Tefsîr Ekollerî*, İstanbul 2001, s. 113-117, 119-126, 278; Muhyiddin el-Elvâî, "el-Mü'el-lefâtü'l-'Arabîyye li-'ulemâ'i'l-Hindî'l-müslimîn", *ME*, XXXVIII/8 (1967), s. 844-850; Cüneyt Eren – Nurullah Yılmaz, "Hindistan Bhopal Emîri ve Müfessir Sıddîk Hasan Han'ın Osmanlı Devleti ile ilişkisi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, IX/19, Erzurum 2002, s. 233-238; Cüneyt Eren – Laith Suud Jassim, "Türk Dostu Bopal Emiri Sıddîk Hasan Han'ın Arap Dilindeki Yeri", a.e., IX/20 (2002), s. 43-60; Zafarull-İslâm Khân, "Nawwâb Sayyid Şıddîk Hasan Khân", *EI²* (İng.), VII, 1048-1049; "Sıddîk Hasan Hân Kannevcî", *UDMI*, XII, 103-106.

ABDÜLHAMİT BİRİŞİK – A. CÜNEYT EREN

Fıkhi Görüşleri. XIX. yüzyılda Hint alt kıtasında Hanefî mezhebi başta olmak üzere fikh mezheplerine karşı mücadelesiyle tanınan Ehl-i hadîs ekolünün öncülerinden Sıddîk Hasan Han, hem bu coğrafyada hem İslâm dünyasının diğer bölgelerinde ekolün akaid ve fikh anlayışının yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Şah Veliyullah ed-Dihlevî'nin babası tarafından kurulmuş olup XVIII. yüzyıldan itibaren Hint alt kıtasındaki farklı düşünce hareketlerine kaynaklık eden Rahîmiyye Medresesi'nde eğitim gördüğünden düşüncelerinde Dihlevî ve öğrencilerinin önemli etkisi vardır. Ancak Hasan Han önce Bopal'de, ardından Mekke ve Yemen'de görüştüğü Yemenli âlimlerin yanı sıra elde ettiği kitapları sayesinde Şevkânî, Muhammed b. Abdülvehhâb ve İbn Teymiyye'nin fikirlerini öğrendikten sonra Selefi-Hanbelî geleneğine, hatta Zâhirîliğe daha yakın bir anlayışı benimsemiştir.

Şirk, bid'at ve taklidi üç büyük sapkınlık olarak nitelendiren Sıddîk Hasan fikh alanında yazdığı eserlerinde iki konuyu sürekli vurgular: Birincisi, Kur'an ve hadîs metinlerinin mutlak otorite kabul edilmesi ve re'y ihtihadının tamamen devre dışı bırakılması, ikincisi takliden ve mezhep bağlılığından kurtulmanın gerekliliğidir. Sıddîk Hasan Han'a göre Ehl-i kitabın, özellikle de yahudilerin dinleri konusunda tefrikaya düşmelerinin ve sonuçta mensup oldukları dinin tahrif edilmesinin sebebi re'ydir. Aynı tehlike ilk üç nesilden sonra müslümanlar için de söz konusu olmuş, ilk nesillerde tefrikaya sebep olmayan dinde ihtilâf, re'yin müstakil bir hüküm kaynağı olarak kullanılmaya başlandığı sonraki nesillerden itibaren bir tefrika sebebi haline gelmiştir. Bu olumsuz gelişmede en büyük pay re'yin sonucu olarak ortaya çıkan mezheplere aittir. Çünkü mezhepler sünnete bağlılık yerine taklidi yaygınlaştırmak suretiyle dinî meselelerde tefrikaya yol açan ve bu yüzden haram olan ihtilâfî körüklemişlerdir. Dolayısıyla mezheplerin ve taklit düşüncesinin ortaya çıkışını bir tahrif unsuru olarak gören Hasan Han, mezhep mukallidlerini birçok âyette geçen "Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyenler" ya da "dinde ihtilâfa ve tefrikaya düşenler" şeklindeki ifadelerin kapsamında değerlendirir (*ed-Dinü'l-hâlîs*, III, 308-319; *Delilü'l-tâlib*, s. 185-206); bu arada, "Ümmetimin ihtilâfı rahmettir" ve "Ashabım yıldızlar gibidir" anlamındaki hadislerin hem rivayet bakımından ciddi zaafar taşıdığına hem de ihtilâfî tasvip ve taklidi tecviz anlamı içermediğine dikkat çeker

(*Delilü'l-tâlib*, s. 207-215). Ona göre bütün müslümanların sapkınlık üzerinde birleşmeyeceğini, Allah'ın yardımının cemaat üzerinde olacağını ve bu cemaatten ayrılan bütün yolların cehenneme götüreceğini ifade eden hadiste (Tirmizî, "Fiten", 7) ve yetmiş üç fırka hadisinde (İbn Mâce, "Fiten", 17) işaret edilen, örnek alınması gereken ve kurtuluşa erecek olan tek cemaat (firka-i nâciye) Ehl-i hadîs'tir. IV. (X.) yüzyılda ortaya çıkan fikh mezheplerine müntesip fakihler, özellikle de kendi yaşadığı dönemde Hindistan'da yaygın olduğu üzere aşırı mezhep taassubuna sahip olanlar bu kapsamda değerlendirilemez (*a.g.e.*, s. 187-194, 202-204). Bununla birlikte Sıddîk Hasan Han, Zâhirîler başta olmak üzere Ehl-i hadîs'in yolundan giderek taklidi terk edip sünnete tâbi olan bütün âlimleri ve ilim ehli mütekaddimîn sülûflerini de ilim ve amel bakımından örnek alınması gereken seçilmiş zümre içinde görür (*ed-Dinü'l-hâlîs*, III, 356-357).

Bütün mezhep mukallitlerini kapsayan genel ifadeler kullanmakla birlikte Hasan Han'ın mezheplere yönelik eleştirilerinde daha ziyade Hint alt kıtasında etkili olan Hanefî mezhebini hedef aldığı anlaşılmaktadır. Hasan Han, mezhepleri ilke olarak tamamıyla reddetmenin yanı sıra uygulamada onları sünnete bağlılıkları açısından değerlendirir ve Hanefî mezhebini bu açıdan en zayıf ve re'ye en fazla önem veren mezhep olmakla itham eder. Hanbelî, Şâfiî ve Mâlikî mezhepleri ise sırasıyla sünnete bağlılık yönünden daha makbul ve muteberdir. Ebû Hanîfe dahil olmak üzere mezhep imamlarını mezheplere yönelik eleştirilerinin dışında tutmaya özen gösteren Sıddîk Hasan Han onların nasları esas alarak ictihad ettiklerini, re'ye dayalı bir fikh üretmediklerini ve taklide karşı olduklarını vurgular. Bununla birlikte Ebû Hanîfe'nin hadîs konusunda zayıf olduğu ve Arap dilini hakkıyla bilmediği kanaatinde-dir. Öte yandan fikh mezheplerinin dörtle sınırlandırılması anlayışına itiraz ederek İbn Huzeyme, Süfyân es-Sevrî ve Taberî mezheplerinin de sünnete uydukları ölçüde en az dört mezhep kadar muteber olduklarını, ancak bir bütün halinde herhangi bir mezhebi tercih etmenin hiçbir dayanağı bulunmadığını belirtir (*ed-Dinü'l-hâlîs*, III, 350, 357; *Ebcedü'l-ülûm*, II, 402; III, 122, 159-160). Ona göre müctehidleri taklide ihtiyaç duyulmasının sebebi ilk dönemlerde sahih hadislerin ve âsârın tedvin edilmemiş olmasıdır. Daha sonra tedvin edilen hadis kitapları her seviyedeki müslümanın dinî bilgi ihtiyacını karşılamak

için yeterlidir (*Ebcedü'l-ʿulûm*, II, 403). Aslında şerʿî delillerden hüküm çıkarmanın yollarını öğreten, dolayısıyla ictihad melekesi kazandırması beklenen fıkıh usulü amacından uzaklaşarak müctehid dereesindeki fakihleri mukallit durumuna düşüren, naslardan uzaklaştırıp reʿye mahkûm eden ve yalnızca eskilerin görüşlerini aktaran bir ilim haline gelmiş, kuralları tartışılmaz, kesin doğrular olarak telakkî edilir olmuştur. *İrşâdü'l-fuhûl*'ün muhtasar olan *Huşûlü'l-meʾmûl* adlı eserinin girişinde Şevkânî'nin bu konudaki eleştirilerini aynen tekrarlayan Siddîk Hasan Han (*Huşûlü'l-meʾmûl*, s. 3-6; Şevkânî, s. 15-16), ansiklopedik bir nitelik taşıyan *Ebcedü'l-ʿulûm*'da ise fıkıh usulü hakkındaki genel kanaatleri aktarır ve yalnızca Ehl-i hadîs'in bu alanda zayıf kaldığı iddiasına itiraz ederek en iyi fıkıh usulü eserinin Şevkânî'nin kitabı olduğunu vurgular (II, 70-78). Bir diğer eleştiri konusu da bazı tabakat müelliflerinin mezhep taassubuyla kendilerinden olmayanları öyleymiş gibi göstermeleridir. Esasen mezhep imamlarının çoğu mukallit olmayıp müstakil görüşlere sahip müctehidlerdir; ancak fitne endişesiyle başkasına itisap etmeyi veya bir mezhebe nisbet edilmelerini kabullenmek durumunda kalmışlardır (a.g.e., II, 404-405).

İcmâ ve kıyas konusunda Dâvûd ez-Zâhirî ve Şevkânî'nin çizgisini sürdüren Siddîk Hasan Han'a göre sahâbe icmâi hüccet olmakla birlikte mutlak olarak icmâi ve kıyası şerʿî delil kabul etmenin hiçbir dayanağı yoktur. Ayrıca sahâbeden sonraki nesillerde icmân gerçekleşmesi aklen imkânsız olduğu gibi fiilen de vâki değildir. Bu yüzden inkârı küfrü gerektirmez (a.g.e., II, 405; *Huşûlü'l-meʾmûl*, s. 66-74; *el-İktid*, s. 279, 294-305). Kıyası reddeden Nazzâm ve Dâvûd ez-Zâhirî gibi âlimlerin doğru anlaşılması gerektiğini belirten Siddîk Hasan Han fikhî kıyası kesin şekilde reddeder. Ancak nassın kapsamına girmekle birlikte açıkça zikredilmeyen hususların nassa ilhakı niteliğindeki istidlâl türlerinin kıyas olarak nitelendirilmesinin yanlış olduğunu, bir mezhebe taassup dereesinde bağlı olmayan fakihlerin bütün fikhî meselelerin hükmünü bu yolla Kur'an ve Sünnet'te bulabileceklerini belirtir. Allah'ın dinini tamamladığını ifade eden âyetler buna işaret etmektedir (*Huşûlü'l-meʾmûl*, s. 159-160; *el-İktid*, s. 315-317). Fikhî görüş ve fetvalarında sık sık istishâb-ül-hâl ilkesine başvuran Siddîk Hasan Han, maslahatlar ve ahkâmın değişmesi hususunda daha ziyade Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin eserlerine atıfta bulunur.

Siddîk Hasan Han'ın fikhî anlayışı ve görüşlerinde XIII. (XIX.) yüzyılın müceddidi ve asrın müctehidi olarak nitelendirdiği Şevkânî'nin önemli etkisi vardır. Fetvalarında genellikle onun görüş ve yaklaşımlarını aktarır (*Delîlü't-tâlib*, s. 6). Fıkıh alanındaki eserlerinin bir kısmı onun eserleri üzerine yapılmış şerh ya da ihtisar çalışmalarıdır. Ayrıca Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, Taqıyyüddin İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye, İbn Hacer el-Askalânî, Ferrâ el-Begavî ve Muhammed b. Abdülvehhâb da sık sık görüş ve eserlerine başvurduğu âlimlerdir. Âlimlerin kısa biyografilerine yer verdiği *Ebcedü'l-ʿulûm*'da Şevkânî, İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye ve İbn Abdülvehhâb'a oldukça uzun yer ayırması dikkat çekicidir. Her ne kadar kendi kitaplarında delile dayalı bir fikhî anlayışını benimsediğini, bu yüzden geçmiş fukahânın görüşlerine delillerle irtibatı açısından güçlü ya da zayıf olduklarını göstermek amacıyla yer verdiğini belirtmişse de (*Delîlü't-tâlib*, s. 10; *er-Ravzatü'n-nediyye*, I, 49) çağdaşları tarafından Şevkânî ve İbn Teymiyye'yi taklit edip delillerinin zayıflığına bakmaksızın onların görüşlerini aynen benimsediği belirtilerek eleştirilmiştir. Eleştirenlerin başında Dihlevî ekolüne mensup Hanefî hadis âlimi Abdülhay el-Leknevî gelir. Siddîk Hasan Han'a saygı göstermekle birlikte görüşlerini tenkit amacıyla pek çok eser kaleme alan Leknevî, eleştirilerinin onu çok rahatsız ettiğini ve görüşlerini inatla savunmaya teşvik ettiğini öğrenince bu konuda bir şey yazmama kararı verir. Ancak Siddîk Hasan Han'ın yakın arkadaşlarından birinin Ebû Abdünasîr takma adıyla kendisine yönelik bir reddiye yazması üzerine (*Şifâ'ü'l-ʿay ʿammâ evradehü's-Şeyh ʿAbdülhay*, Delhi 1297) o da *İbrâzü'l-ğayyil-vâkıʿ fi Şifâ'ü'l-ʿay* adlı bir kitap yazarak (Salâh Muhammed Ebû'l-Hâc tarafından *Nağdû evhâmi Şiddîk Hasan Hân* adıyla neşredilmiştir, Amman 1421/2000) Siddîk Hasan Han'a yönelik eleştirilerini özetler ve bu karşılıklı reddiyeler Leknevî'nin vefatına kadar devam eder (Leknevî, s. 13-18; Veliyyüddin ed-Nedvî, s. 304-309). Hz. Peygamber'in kabrini ziyaretin bid'at olduğu, kasten terk edilen namazların kazâ edilmeyeceği, başkasının küçük ya da büyük abdest bozduğu durgun sudan abdest alınabileceği gibi fikhî görüşlerinin yanı sıra Siddîk Hasan Han'ın başta Ebû Hanîfe olmak üzere birçok âlim hakkındaki olumsuz kanaatleri ve eserlerinde aktardığı tarihî mâlûmat da eleştiri konusu olmuştur. Ebû Ha-

nîfe ve mezhebine yönelik ağır ithamlarda bulunmasına rağmen namazlarını Hanefîler gibi kılmasını hayretle karşılayan Abdülhay el-Hasenî'nin onun yakın arkadaşı Zülfikar Ahmed el-Hüseynî el-Mâlevî'den aktardığına göre Siddîk Hasan Han, ölümüne yakın fıkıh ve tasavvuf imamları hakkındaki olumsuz kanaatlerinden dolayı tövbe etmiş, bu pişmanlığını, Abdülkâdir-i Geylânî'nin *Fütûhu'l-ğayb* adlı eserinin Urduca çevirisi olan son kitabı *Mağâlâtü'l-ih-sân ve mağâmâtü'l-irfân*'ın son kısmında ifade etmiştir (Abdülhay el-Hasenî, VIII, 191-193).

BİBLİYOGRAFYA :

Siddîk Hasan Han, *ed-Dînü'l-hâlis* (nşr. M. Zührî en-Neccâr), Kahire, ts. (Mektebetü dâri't-türâs), I, 5; III, 245-246, 299-301, 308-336, 350, 356-357, 391-392; a.mlf., *Ebcedü'l-ʿulûm*, Beyrut 1978, II, 70-78, 400-413; III, 122, 159-160; a.mlf., *Delîlü't-tâlib* (trc. Leys Muhammed Lâl Muhammed, nşr. M. Lokmân es-Selefi), Riyad-Medinetüselâm 1422, s. 6, 10, 187-215, 362-369; a.mlf., *Huşûlü'l-meʾmûl min ʿilmi'l-uşûl*, İstanbul 1296, s. 3-6, 66-74, 159-160; a.mlf., *el-İktid li-edilleti'l-ictihâd ve't-taklîd* (trc. Şükrü Özen, *Mezheplerin Doğuşu ve İctihad Tartışması* içinde), İstanbul 1987, s. 277-317; a.mlf., *er-Ravzatü'n-nediyye şerhu'd-Düreri'l-behiyye* (nşr. M. Subhî Hallâk), Riyad 1418/1997, I, 49; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl* (nşr. Ebû Mus'ab M. Saîd el-Bedrî), Beyrut 1412/1992, s. 15-16; Abdülhay el-Leknevî, *Nağdû evhâmi Şiddîk Hasan Hân* (nşr. Salâh M. Ebbû'l-Hâc), Amman 1421/2000, s. 5-8, 13-26; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtir*, VIII, 191-193; Veliyyüddin ed-Nedvî, *el-İnmâm ʿAbdülhay el-Leknevî*, Dimaşk 1415/1995, s. 304-309; Abdülhamit Birinç, "Hint Alt-Kitasında İslam Araştırmalarının Dünü Bugünü: Kurumlar, İlimi Faaliyetler, Şahıslar, Eserler", *Divân: İlimi Araştırmalar*, sy. 17, İstanbul 2004, s. 4, 7-8.

ALİ HAKAN ÇAVUŞOĞLU

İtikadî Görüşleri. Tefsir, hadis, fıkıh ve akaide dair eserler yazan Siddîk Hasan Han, itikadî görüşleri ve din anlayışıyla dikkat çeken son devir Hindistan âlimlerindendir. Ehl-i sünnet kelâmının Eş'ariyye ekolünü benimsediğini söylemekle birlikte (*ed-Dînü'l-hâlis*, I, 143-146) ilâhî sıfatlar meselesinde Selefiyye'nin görüşlerini savunmuş (*Kaṭfû's-semer*, s. 47), bütün mezhepleri Kur'an ve Sünnet'e dönmeye davet etmiştir. Mâtürîdiyye ile Eş'ariyye mensuplarının başlangıçta birbirini dalâletle itham ettiğini belirten Siddîk Hasan Han, sonunda bu iki Sünnî mezhep arasında önemli bir fark bulunmadığı anlaşılınca uzlaşmanın gerçekleştiğini belirtir (*ed-Dînü'l-hâlis*, III, 34-35; *Habî'etü'l-ekvân*, s. 49). Dinî düşüncesinde İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye, Şah Veliyyullah ed-Dihlevî ile Şevkânî'den etkilenmiştir. XIX. yüzyılın sonun-